Що се таке сталося людям? Ледве єгомость, покашлюючи та шепчучи молитву, стали на службу божу і відчинили царські врата, ледве дяк у крилосі відчинив великий, в шкіру оправлений, требник, а хлопці-школярі, що купкою стояли коло нього до помочі, перестали штуркатися і тайком хихотатися, ледве старий Хохлач, найстарший дід на все село, з вусатою відголеною головою, по котрій з самого вершка тім’я розвівався на всі боки чуб білого, як молоко, і м’якого, як льон, волосся, увійшов до церкви, тричі перехрестився перед тетраподом і, поцілувавши образ, низько уклонився направо і наліво, а затим звільна пробрався на своє звичайне місце під церковною стіною, де, поклавши три земні поклони і змовивши "отченаш", усів відтак на братській скрині, підперши паличкою сиву бороду,— ледве всі ті, кождої неділі звичайні, речі в церкві сталися і єгомость іноща мали своїм тремтячим голосом зачати торжественне "Благословен бог наш",— коли втім від головних дверей церковних до бабинця, ніби вітер осінній по зів'ялім листю повіяв, ніби величезний міх розпоровся, а з нього з шелестом овес посипався, такий шелест і шепіт повіяв на церков. Мов спіле колосся від вітру, так захитались в різні боки жіночі голови, зразу ті старші, в білих перемітках, що стояли коло самих дверей, затим хитання пішло хвилею до тих пишних голів в червоних шалінових хустках насеред бабинця, де стояли молодиці і багачки; швидко дійшло й до перших рядів, до тих ненакритих, гладко учесаних, в стрічках, та косах, та ярких стяжках, свіжих, блискооких дівчачих голів, серед котрих викликало найживіший рух, ледве здавлювані хихоти, штовхання плече о плече, моргання бровами і тисячні інші прояви оживлення і зацікавлення. Не встигли єгомость обернути першу картку служебника, а вже шепотання, і то чимраз голосніше, наповнило весь бабинець і невдержимо полилось і в чоловічу половину. Сивоусі газди торкали молодших, молодші старших, здвигали плечима, хитали головами, деякі навіть впівголоса скрикали та розводили руками, так що шелест швидко майже заглушив хриплий голос дяка і тонкі, несмілі голоси школярів.

— Що там за шушукання? — гнівно запитав дяк у чоловіка, стоячого за крилосом.

Але чоловік не мав часу відповідати на те запитання, бо й сам занятий був дуже живо шептанням із своїм сусідом; шептання те по короткій хвилі перейшло в півголосний сміх, ледве перериваний голосним кректанням,— по чім оба сусіди і майже рівночасно з ними трохи не всі люди, що були в церкві, позводилися на пальці, повитягали шиї, попіднімали голови вгору, як гусаки, пантруючі на каню, і звернули очі в один бік, в одне місце, в лівий кут церкви, тут же близ вівтаря, де побіч лісничого, економа і ще якогось дворака стояв війт громадський Прокіп Рябина. Він тож недавно увійшов до церкви, ледве кілька хвиль перед Хохлачем, і тільки що поклав поклони та, клячачи, півголосно і з якимсь неначе пересердям прошептав "Царю небесний", і "Пресвятая тройце", і "Отче наш" і з глибоким та важким зітханням закінчив сю молитву словами: "но ізбави нас од лукавого твоєго святого, амінь!" — а затим встав на ноги, обтріпав коліна з пилу і почав уже стоячи шептати "Вірую". Грубі, одуті губи його живо шевелились, але слів не було чути; тільки інколи проривались поодинокі фрази: "припотнисько при латі", "і скрадавшого і погребенного", "глаголавшого три роки". Вже наближувавсь до кінця сеї молитви, коли, втім, очі його глипнули по людях і побачили, що весь народ ззирається на нього, як на дивовище, що якийсь зловіщий шепіт розливається круг нього, що десятки очей стріляють в нього їдкими, насмішливими поглядами і що старий Хохлач, замість, як звичайно, дрімати на братській скрині, стоїть випрямившись під стіною, опертий на своїм сукатім костурі, і хмуро, завзято якось дивиться перед себе в землю. Якесь неясне чуття, мов встид, мов боязнь, мов бажання сидіти в тій хвилі в коршмі за столом і мати перед собою услужливого жида промигнуло в його душі, а послідні слова молитви: "гріхів, чаю і воскресенія" недомовлені застили на його губах.

— Що то таке сталося? — запитав він одного сусіда, що стояв близ нього.

— Не знаю,— відповів той якось несміло І, відвернувшися лицем до престолу, почав щосили битися в груди, немов сам себе хотів покарати за брехню, котрої в тій хвилі допустився.

Рябина тільки носом покрутив на таку відповідь свого сусіда. Коли вперед тільки неясне прочуття віщувало йому, що се він причина тих шептів і розговорів у церкві, то тепер те прочуття змінилося в кріпке підозріння. Рябина добре знав, що громадяни не люблять його за його погане війтування, за пиятики на громадський кошт, за бійки та всякі кривди, але, маючи за собою пана комісара повітового і пана старосту, а надто маючи в селі добру купку урлопників, котрі за чарку горілки на слово начальника готові були переламати кості хоч би й рідному батькові, він зовсім не боявся громадської ненависті і ніяких людських погроз,— а що вже сльози та проклинання, так ті лишень до сміху його доводили.

Так! Усе те було так! Нікого він не боявся, з кождого сміявся, кождому вмів досолити, як довго тільки бачив себе "на простогоні", серед села в корчмі, що була заразом і радницею, або хоч би і в своїй хаті, в котрій на полиці хоронилась печать, а за столом, під образами в дерев’яній окованій скриньці каса громадська. Гай-гай, всипав би він там бобу кождому, хто посмів би на нього зиркнути згірдним оком або сказати йому непокірне слово. Старий Хохлач міг би добре розказати, як смакує війтівський кулак, бо ще вчора вечором його куштував. А ті синці, котрі від війтівської палиці поніс на плечах, певно, й за місяць не злізуть. Та ба, з такою худобою не можна інакше — Рябина знає се добре, з уст самого пана комісара. "Пане вуйцє,— говорить йому той пан при кождій стрічі,— народ у вас бутний та непокірний, беріться ви добре до нього, держіть в руках!" І Рябина сповняє комісарську науку, бо то його обов’язок, а що там якому Хохлачеві при тім кості затріщать, абощо,— овва, й не велике діло, корона йому з голови не спаде.

Але все-таки цікава річ, що воно значиться, що сьогодні в церкві такий шелест зробився і що Хохлач так грізно стоїть під стіною, мов судія, і що всі люди з таким дивом поглядають на нього? Рябина думав, що після вчорашнього старий Хохлач і з хати не вийде. Він потроху боявся, щоб старий за побиття не завдав його до суду, і готовився сьогодні, зараз по хвалі божій, сам перший заскаржити його до суду за напад на дім і зневагу війтівської власті; він добре знав, що в такім разі

його жалоба буде старша і голосніша від жалоби побитого Хохлача. Але тепер його певність якось почала хитатися, немовби кожде з тих соток очей людських, звернених на нього, вирвало по одному камінчикові з тої кам’яної підвалини, на котрій він, бачилось, стояв непохитно в громаді.

Ледве скінчилася хвала божа, ледве панотець став перед намісиими образами читати акафіст до сладчайшого Ісуса — коли весь народ, гнаний непоборимою цікавістю, попер із церкви надвір. Застукали підкови здоровенних чобіт о дерев’яний поміст, зашуршали солом’яні капелюхи, витягані з-поза лавок і скринь, зашепотіли сотки уст молитвами, а при дверях такий стиск вчинився, що якийсь цікавий малий хлопчина, попавши в густу товпу, запищав зо всеї сили. Звільна церков опорожнилася, тільки де-не-де стояли купки людей, панотець мляво якось дочитував акафіста, а тільки два закляті вороги — війт Рябина і старий Хохлач,— стоячи кождий на своїм місці і нібито слухаючи церковної відправи, час від часу поглядали на себе очима, повними ненависті і злоби. По гомоні і реготі, що з цвинтаря доносився до церкви, Рябина мимоволі домірковувався, що нині без якої публіки не обійдеться.*